schubben & slijm

RAVON nieuwsbrief voor en door vrijwilligers | nummer 6 | december 2010

Resultaten Verspreidingsonderzoek beek- en poldervissen

Adderdans

Voortplantende brulkikkers in Nederland

Oog groter dan de maag

colofon

Schubben & Slijm is de nieuwsbrief van Stichting RAVON en wordt uitgegeven door de vier grote vrijwilligersprojecten: Meetnet Amfibieën, Meetnet Reptielen, Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën en Verspreidingsonderzoek Vissen. Schubben & Slijm wordt 4 keer per jaar verspreid aan alle waarnemers en monitoorders van RAVON.

ISSN (print): 1878-8343
ISSN (digitaal): 1878-8351

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
www.ravon.nl
Adreswijzigingen kunt u doorgeven aan kantoor@ravon.nl

Foto omslag:
Bermpje (Jelger Herder)

Redactie
Edo Goverse (Meetnet Amfibieën)
Ingo Janssen (Meetnet Reptielen)
Jan Kranenbarg & Richard Struijk (VO Vissen)
Jelger Herder (VO Reptielen en Amfibieën)
Tamira Hankman
Kris Joosten
Kopij kunt u sturen naar k.joosten@ravon.nl

Aan deze nieuwsbrief werkten verder mee
Annemarie van Diepenbeek
Arnold van Rijsewijk
Arthur de Bruin
Bastiaan Walpot
Fred Schenk
Freek Mayenburg
Hielke Praagman
Hubert van Drooge
Ilco van Woersum
Jan Pieter Huizer
Jarno Beijk
John Melis
Joost Bergsma
Karin Didderen
Leo den Heijer
Marjolijn Christianen
Piet Verdouw
Raymond Creemers
René van Spronssen
Teddy Dolstra
Wolfgang Volkl

Vormgeving - layout:
Pleun van der Linde
Ten Brink - Cross Media Solutions

Druk:
Ten Brink

Deze nieuwsbrief is mede mogelijk gemaakt door:
Centraal Bureau voor de Statistiek, Gegevensautoriteit Natuur, Universiteit van Amsterdam, RAVON

inhoud

3 Redactioneel

4 Opwarmplaten in trek bij hazelworm

4 Adderdans in het Drents Friese Wold

5 Ringloze ringslang: een reactie uit het buitenland

6 Graven voor de rugstreeppad

8 WVOF Eilandweek 2010: Terschelling

9 Voortplantende brulkikkers in Nederland!

10 Eiafzet poelkikkers

11 Hoezo fanatiek?

11 Oog groter dan de maag

12 Resultaten verspreidingsonderzoek beek- en poldervissen

18 Verspreidingsonderzoek R&A:
voorlopig resultaat 2010 en waar verder in 2011

19 Vissen voor de visatlas Zuid-Holland

20 Vissenweekend 2010 Utrecht, een nieuw record!

21 Aandacht voor exoten: Italiaanse kamsalamander

22 Activiteiten

22 Springend mest

23 Contactpersonen

24 In the spotlight;
Laat liggen die steen!

5

9

12

21

redactioneel

Deze laatste schubben & slijm van 2010 bevat naast veel excursieverslagen, oprukkende exoten, ervaringen van vrijwilligers met natuurbeheer en het relaas van dansende adders een uitwerking van de resultaten van het Verspreidingsonderzoek naar beek- en poldervissen. Ten behoeve van dit onderzoek is er vanuit het RAVON kantoor hard aan getrokken om al jullie waarnemingen te verwerken. In de periode 2007-2010 is bijna 80% van het verspreidingsgebied van de doelsoorten op het schaalniveau van 10 x 10 kilometer geactualiseerd. Wij zijn zeer blij met dit resultaat en wat ons betreft was 2010 naast het jaar van de biodiversiteit zeker ook het jaar van de natuurwaarnemer.

Dat wij niet de enigen zijn die hier zo over denken bleek uit de grote opkomst tijdens de bijeenkomst 'Nederland duurzaam en groen' op 16 september. Voor de verandering waren tijdens deze bijeenkomst, die in het kader stond van de Nationale Databank Flora en Fauna, de nette pakken in de meerderheid. Sinds dit jaar zitten de gegevens over planten en dieren van alle PGO's, aangevuld met gegevens van andere organisaties, in deze databank. Nederland heeft hiermee een unieke positie in de wereld als het gaat om het verzamelen van natuurgegevens. Voormalig minister van landbouw Gerda Verburg kwam persoonlijk langs om het belang van de databank, met ruim dertig miljoen natuurwaarnemingen, te onderstrepen. "De weegschaal tussen economie en ecologie is weer in balans gekomen", aldus de minister. Laten we hopen dat deze balans ook met het nieuwe kabinet gehandhaafd blijft. Aan ons zal het in ieder geval niet liggen....

Onder het thema 'Beschermen werkt' is tijdens de RAVON dag op 13 november de belangrijke rol die vrijwilligers hebben bij soortbescherming door verschillende sprekers toegelicht. Het verslag van deze dag kwam te laat voor deze nieuwsbrief maar is te bekijken op de RAVON website. Het heeft mij, en ik denk velen met mij, met trots vervuld om te zien wat er de afgelopen jaren op dit gebied bereikt is.
Nu is het winter, maar vroeg in het voorjaar hoop ik jullie onder een waterig zonnetje weer aan te treffen langs de waterkant. Tot slot nog een gedichtje over mijn favoriete soort die niets weet van het bestaan van plannenmakers in nette pakken en het niet altijd makkelijk heeft met hun beslissingen .....

Kroniek van een levend fossiel

O jij , grote modderkruiper, koning van moeras en plas dras
In de lente voortglijdend tussen kraggen en riet, tot je een vrouwtje ziet
Droogval, zuurstoffloosheid; niets kan jou deren
Daar waar andere vissen sterven zul jij vanuit de modder weder keren

Onbewust van plannenmakers leid jij je kruipend en slapend bestaan
Maar dan in de verte gerommel, het geluid van graafmachines, te laat om te gaan
Het gebied gaat ondersteboven, eeuwen oude wateren worden dichtgeschoven
O jij, Misgurnus fossilis, het levend fossiel, voorgoed bedolven

Jan Kranenbarg

De herkenningskaart van de Amerikaanse brulkikker is in gedrukte versie bijgevoegd bij deze schubben & slijm.

Opwarmplaten in trek bij hazelworm

Spoorlijn Baarn-Hilversum
Ik monitoor een reptielenroute langs de spoorlijn Baarn - Hilversum. Daar leven ringslangen, levendbarende hagedissen en hazelwormen. Ik heb daar zo'n 40 tapijttegels en dakpannen uitgelegd. Het gros van de waarnemingen van (jonge) ringslangen en hazelwormen verzamel ik onder deze tegels/ dakpannen. Vaak zitten er rosse woelmuizen of bosmuizen met nestjes onder de tegels, maar nog vaker mieren. Hazelwormen liggen regelmatig samen met de mieren (en hun poppen) onder dezelfde plaat. Maar als er teveel mieren onder zitten, verleg ik de tegel/dakpan.
Laatst verlegde ik op de heenweg van mijn route een tapijttegel zo'n 20 meter, om buiten het bereik van rode bosmieren te komen. Twintig minuten later liep ik op de terugweg opnieuw langs de tegel. Er lag toen al weer een hazelworm onder. Conclusie van dit onafhankelijke onderzoek: hazelwormen hebben een uitstekend warmteregistrerendorgaan en vinden opwarmplaten zeer snel.

Negen net geboren ringslangetjes met een wijfje hazelworm onder een tapijttegel, op 100 meter van de broeihoop. (Foto: Ilco van Woersum)

Voormalige vliegbasis Soesterberg
Op de voormalige vliegbasis Soesterberg, op de hoge droge Utrechtse Heuvelrug, hebben Herman van den Bijtel en ik 40 tapijttegels en dakpannen uitgelegd. Deze 'platen' controleren we regelmatig, 's ochtends bij de eerste zonnewarmte; maximaal vinden we één hazelworm per keer. De droge vliegbasis is duidelijk geen optimaal habitat voor hazelwormen (die blijkbaar graag wat vochtigere plaatsen wensen, of vochtige, humushoudende oude bosgrond); wel leven er veel zandhagedissen. Tijdens een regenachtig weekend was ik het thuiszitten zat. In mijn regenpak ben ik toch de platen op de vliegbasis gaan controleren. En waar ik normaal gesproken hooguit één hazelworm aantref, daar vond ik tijdens de regen vier hazelwormen... En bovendien een halfwas ringslang en een schuilende zandhagedis. Conclusie van dit onafhankelijke Amerikaanse onderzoek: monitoren doe je niet met zonnig weer, maar met regen.

Ilco van Woersum

Adderdans in het Drents Friese Wold

Als vrijwilliger van RAVON en Staatsbosbeheer inventariseer ik adder, ringslang, hazelworm en levendbarende hagedis. In het Drents Friese Wold leven er vele en je komt ze echt niet alleen in de hei tegen. Ik zie ze soms ook het pad oversteken als ik in dit gebied wandel of fiets. Maar de meeste reptielen vind ik in de rustige en wat nattere delen van het Wold. In april van dit jaar zag ik daar zelfs iets spectaculairs: een adderdans.
Ik liep al een paar uur naar reptielen te zoeken toen ik, bij een ven, een heidepol hevig zag bewegen. Ik heb dat wel vaker gezien maar dan is het een vos die weg spurt of een ree dat uit zijn leger opspringt. Ik liep dus rustig naar die heidepol, maar zag niets wegrennen. Wat ik wél zag waren de koppen van 2 adders die boven de heidepol uitkwamen. Het bleken 2 mannetjes adders te zijn. Zij stonden als het ware op hun achterlijf en slingerden zich om elkaar heen, terwijl zij met hun nek tegen elkaar duwden. Het leek op vechten. Zij deden de zogenaamde adderdans om uit te maken wie van hen zou mogen paren met het vrouwtje dat 10 meter verderop lag te zonnen. Na het "gevecht" bleef 1 adder (uitgeput?) in de heidepol hangen, terwijl de andere adder vertrok. Ik pakte snel mijn camera en dacht de filmknop in te schakelen. Maar in de zenuwen greep ik kennelijk mis en zette de camera per ongeluk op handmatig. Geen film

Adderdans (Foto's: Bastiaan Walpot)

dus maar wel enkele foto's. Die staan op de slangenpagina's van mijn website: www.walpot.nl. Het was een mooi begin van het seizoen. Ik ben er een paar dagen "high" van geweest.
De afsluiting van het seizoen (eind september) was trouwens ook leuk. Bij een greppel zag ik een grote en dikke ringslang liggen. Deze schrok kennelijk erg, want hij maakte vaart en met een grote zwiep slingerde hij zichzelf over de greppel en verdween. Ik noem het maar de ringslangsprong.

Volgend jaar opnieuw erop uit. Dan hoop ik weer eens een gladde slang tegen te komen. Volgens de boswachters zijn deze reptielen vele jaren geleden voor het laatst in de Staatsbossen van het Drents Friese Wold gesignaleerd. Dus een uitdaging bij het zoeken naar dit bijzondere dier!

Bastiaan Walpot

Ringloze ringslang: een reactie uit het buitenland

Schubben & slijm is eigenlijk bedoeld voor vrijwilligers die meedoen met monitoring of verspreidingsonderzoek. We sturen het blad echter ook naar enkele buitenlandse collega's die we op de hoogte willen houden van het RAVON wel en wee. Onlangs ontvingen we een goed geïllustreerde reactie op het stukje over de ringloze ringslang in de vorige editie van schubben & slijm. De reactie is afkomstig van Wolfgang Völkl, een Beierse herpetoloog en auteur van onder andere de Duitstalige monografieën over adder en hazelworm.

Schwarze Ringelnatter

In der letzten Ausgabe von "schubben & slijm (nr. 5)" war auch das Foto einer schwarzen Ringelnatter (ringloze ringslang). Solche Exemplare habe ich bei mir in Nordbayern (d.h. nördlich der Donau) noch nie beobachtet. Allerdings sind sie am Alpenrand und in den Alpen relativ häufig. Am Walchensee (nahe Garmisch-Partenkirchen) ist etwa ein Drittel der Ringelnatter komplett schwarz (d.h. teilweise sogar mit schwarzem Bauch!). Die Verwechslungsgefahr mit ebenfalls ganz schwarzen Kreuzottern ist dort relativ hoch. Ich habe Dir drei Fotos zur Information beigelegt. Ein Tier (Achfilz) hat noch kleine orangene Punkte am Hinterkopf, das zweite Tier (Kendlmühlfilz) war am Hinterkopf komplett schwarz. Beste Wünsche,

Wolfgang Völkl

Zwarte ringslang Achfilz (foto 1) en Kendlmühlfilz (foto 2 en 3) Foto's: Wolfgang Völkl

Graven voor de rugstreeppad

Als vrijwilliger van het RAVON Meetnet Amfibieën monitoor ik de rugstreeppad in een klein natuurontwikkelingsgebiedje (Hertenkamp) in Wassenaar. Het maakt deel uit van het grotere duingebied Meijendel & Berkheide. Drie poelen vormen de belangrijkste voortplantingswateren voor de rugstreeppad en liggen in een grasland. De gewone pad en de bruine kikker planten zich voort in twee van deze poelen. Deze poelen vallen bijna nooit droog. In de droge aprilmaand van 2009 is dat wel gebeurd. Een dikke blubberlaag op de bodem was het resultaat. In de derde poel plant alleen de rugstreeppad zich voort. Deze poel is zeer dynamisch en valt geregeld droog of is vol met water naar gelang de regenval. De rugstreeppad heeft de voorkeur voor juist deze poel.

In het jaar 2009 viel mij op dat latere voortplantingspogingen van de rugstreeppad mislukken door de weelderige begroeiing. De toegang tot de voortplantingswatertjes wordt vanaf juni geblokkeerd door hoge grassen en andere planten. De ruigte kan doorschieten tot knie- en soms borsthoogte. In de zomer zijn de eerder drooggevallen watertjes, die weer gevuld zijn met regenwater, daardoor ontoegankelijk voor de rugstreeppad.

Aan Dunea, duinwaterbedrijf en terreinbeheerder, stelde ik voor om kale plekjes aan te brengen en een verbinding te maken tussen de drie poelen en het landhabitat van de rugstreeppad.

René van Spronsen (links) en Hubert van Drooge (rechts) aan het werk - het afplaggen van een plekje aan de zonzijde (Foto: René van Spronsen)

Mevrouw Leltz en de heer Van Deursen reageerden positief, hiervoor wil ik mijn waardering uitspreken. Woensdagmiddag 18 november 2009 was het zover. Een bijzonder moment voor mij om als natuurliefhebber voor het eerst in een natuurgebied de

Het begin van een paadje naar het overwinteringsgebied (Foto: René van Spronssen)

De aangelegde verbindende paadjes tussen de poelen voor de volwassen rugstreeppadden (Foto's: Hubert van Drooge)

spade in de grond te steken. De wind van de eerste najaarsstorm bulderde om me heen ter aanmoediging, samen met de druppels van de beginnende regen. René van Spronsen, medewerker van Dunea, hielp mee met spitten. Een vaardigheid die hij beter beheerst dan ik. 'Ik werk vanuit mijn knieën', zei hij tegen me. We zijn bezig met het afplaggen van de grond voor de open plekjes, die bedoeld zijn voor de jonge rugstreeppadjes. De heer Van Spronssen stelde voor om een begin te maken met de paadjes voor de volwassen dieren. Later zal hij het werk afmaken. Een aardig gebaar, want het spitten valt mij als ongetrainde zwaar. Het regende inmiddels flink, maar het raakte me niet. Ik ben benieuwd hoe de rugstreeppad zal reageren in 2010. Een variatie in kale plekken en begroeiing vergroot de aantrekkelijkheid van het natuurgebied.

Helaas is in 2010 alles weer overwoekerd door de sterke plantengroei. Het handmatig afplaggen is te kleinschalig voor de gewenste effecten. Belangrijker is de constatering die ik heb gedaan in het voortplantingswater. Door de sterke groei van waterplanten is er massale sterfte van het waterleven, inclusief rugstreeppaddenlarven. De waterranonkel is de oorzaak. Deze woekerende waterplant ontrekt op warme, zonnige dagen al het beschikbare zuurstof. Dit fenomeen vindt vooral plaats tijdens de overgang van de maand mei naar juni. Een paar koolzuurgasbelletjes zijn dan te zien in het water. Ook in de voorgaande jaren is dit waargenomen, maar toen was de link met de waterkwaliteit nog niet gemaakt. Deze constatering heb ik gemeld aan de terreinbeheerder Dunea. Een lichtpuntje is dat Dunea van plan is om de natuur in de duinen meer kans te geven. In Meijendel en Berkheide worden de wateren opgeschoond en meer natuurvriendelijk

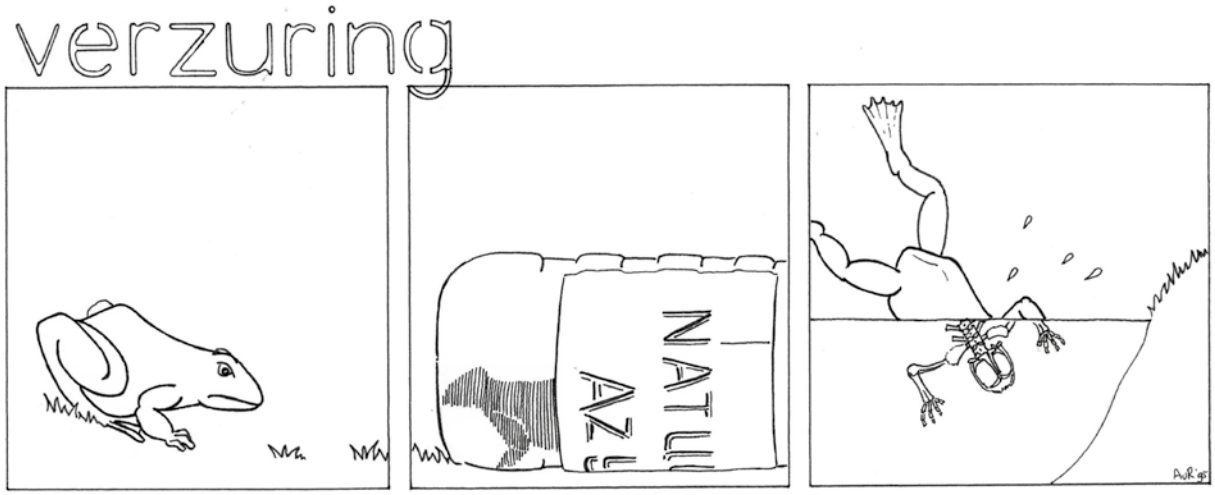
De boosdoener, waterranonkel. (Foto: Hubert van Drooge)

Natuurontwikkelingsgebiedje (Hertenkamp) in Wassenaar (Foto's: Hielke Praagman)

gemaakt. De werkzaamheden starten eind dit jaar. Tijdens een vrijwilligersavond zijn we hierover geïnformeerd. Ik heb voorgesteld om Hertenkamp mee te nemen zodat de rugstreeppad weer kan floreren in het gebied!

Hubert van Drooge

Cartoon: Arnold van Rijsewijk

WVOF Eilandweek 2010: Terschelling

In 2009 organiseerde de Werkgroep VissenOnderzoek Friesland (WVOF) een succesvol lang inventarisatieweekend op Ameland met speciale aandacht voor vissen, amfibieën en zoogdieren. In 2010 is besloten een ander Waddeneiland aan te doen en wel Terschelling. Hier is van 23 t/m 28 augustus onderzoek verricht naar reptielen, amfibieën, vissen en zoogdieren (muizen en vleermuizen). Om de kosten van een dergelijke groots opgezette inventarisatie deels te dekken zijn sponsoren gezocht. Zodoende betaalde de provincie Friesland een deel van de overtocht, Staatsbosbeheer bood gratis camping accommodatie aan en RAVON, EIS en de Zoogdiervereniging boden veldmaterialen aan. De inventarisatieweek Terschelling kon van start!

De inschrijvingen waren in 2009 eigenlijk al begonnen en de animo liep snel op tot het maximum van 20 deelnemers. Hierbij zaten veel specialisten, ook van andere soorten dan de gestelde "doelsoorten". Er werd een vol programma opgesteld met activiteiten die dag en nacht zouden doorlopen. Helaas gooide het slechte weer (zelfs hagel) veel roet in het eten. Bij aankomst moest er op de camping al geschuild worden onder een afdakje. Wel werd hier de eerste rugstreeppad gevonden.

Bij de keuze voor Terschelling is een aantal onderzoeksvragen opgesteld, namelijk met betrekking tot de aanwezigheid van de zandhagedis bij Arjens duin, groene kikkers in de polder, de waterspitsmuis bij Oosterend en het voorkomen van vleermuizen (met name Myoten zoals watervleermuis) in het algemeen. Ondanks het slechte weer en het tegenvallende aantal waarnemingen, kan een aantal onderzoeksvragen (deels) worden beantwoord. De zandhagedis is niet in Arjens Duin aangetoond. Dit in tegenstelling tot de levendbarende hagedis. Verder blijken groene kikkers wel op Terschelling aanwezig te zijn, maar slechts zeer lokaal en veelal uitgezet in vijvers. De waterspitsmuis is helaas niet gevangen; de meest veelbelovende sloot was de dag voordat we gingen monitoren dichtgegooid om drainage uit de duinen te voorkomen. Tot slot zijn verschillende soorten vleermuizen aangetroffen, waaronder enkele "onbevestigde" waarnemingen van Myoten.

Qua vissen viel de zeer beperkte soortensamenstelling van Terschelling op. De soorten die we hebben aangetroffen zijn: blankvoorn, baars, tiendoornige stekelbaars, driedoornige stekelbaars en zonnebaars. Om het soortenspectrum wat uit te breiden is er tijdens regen- en windhozen nog in zee gevist. Dit leverde waarnemingen op van een optrekkende paling, veel brakwatergrondels, één zandspiering en meerdere juveniele platvisjes. Alle waarnemingen zijn in Telmee ingevoerd en zijn tevens aan de sponsoren ter beschikking gesteld.
Ondanks de weersomstandigheden was de WVOF inventarisatieweek 2010 een succes. De aanwezigheid van veel verschillende specialisten maakte het erg leuk en zeer leerzaam. In 2011 zal er ongetwijfeld weer een eiland worden bezocht. Hopelijk zien we dezelfde (en meer) enthousiaste deelnemers als in 2010. Goed weer voor de "Eilandweek 2011" (week 27 of 35) is alvast in bestelling.

John Melis & Teddy Dolstra

Onderzoeksweek op Terschelling: vissen in alle binnenwateren en in zee, hagedissen zoeken op het Arjens duin en muizenvangen (Foto's: John Melis)

Voortplantende brulkikkers in Nederland!

Voor het eerst sinds twintig jaar zijn er weer voortplantende Amerikaanse brulkikkers in Nederland aangetroffen. Na het importverbod eind tachtiger jaren leek de soort verdwenen uit Nederland. In twee vijvers in de omgeving van Baarlo (Noord-Limburg) zijn in september 2010 zowel volwassen exemplaren als kikkervissen aangetroffen. Her en der blijken ook nog individuele dieren in Baarlo rond te zwerven. In het kader van het brulkikkeronderzoek zijn circa 75 oppervlaktewateren in en rond Baarlo onderzocht.

Het aantreffen van de Amerikaanse brulkikker in ons land is reden tot grote zorg. Deze soort doet zijn naam eer aan en kan in de zomermaanden zorgen voor flinke geluidsoverlast. De Amerikaanse brulkikker is een uitheemse soort die zich door snelle voortplanting sterk kan uitbreiden en inheemse amfibieën opeet en wegconcurreert. Daarnaast is hij vaak drager van een schimmelziekte (chytridiomycose), die wereldwijd al tot het uitsterven van meerdere amfibieënsoorten heeft geleid. Deze schimmelziekte is voor mensen en huisdieren overigens ongevaarlijk en treft alleen amfibieën. De brulkikker behoort tot 'de 10 gevaarlijkste exotische amfibieën ter wereld' en snel ingrijpen is dan ook noodzakelijk om te voorkomen dat de kikker zich verder verspreidt en grote schade aanricht aan onze inheemse amfibieën.

De brulkikkers in Baarlo zijn nakomelingen van brulkikkers die nog tot begin jaren negentig verkocht werden als vijverdieren. Na de eerste melding heeft meteen overleg plaatsgevonden met het Team Invasieve Exoten (ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit), de provincie Limburg, de gemeente Peel en Maas, het waterschap Peel en Maasvallei, het Limburgs Landschap en RAVON. Dit overleg heeft tot een aantal vervolgstappen geleid. De eerste stap was een inventarisatie van tuinvijvers, poelen en beken in Baarlo en omgeving, om te achterhalen waar de Amerikaanse brulkikker zich nog meer bevindt. Deze inventarisatie is in het najaar van 2010 uitgevoerd. Omdat brulkikkers als larven overwinteren kan de soort gedurende de alle seizoenen in het water worden aangetroffen. Ook enquêtes leverden veel informatie op van omwonenden en via een uitgebreide media-campagne en een goed bezochte informatie-avond in Baarlo is een goed beeld verkregen van de omvang van het probleem. In november 2010 is gestart met een actie om de beide vijvers brulkikkervrij te maken, deze actie zal gecombineerd worden met onderzoek naar nieuwe detetectie-methoden en onderzoek naar het voorkomen van de chytride schimmel in de brulkikkerpopulatie.

Volwassen Amerikaanse brulkikker (Foto: Jelger Herder) en larve Amerkikaanse brulkikker (Foto: Annemarie van Diepenbeek)

Raymond Creemers

Oproep

Als u nu nog grote kikkerlarven in de vijver hebt is er een kans dat dit brulkikkers zijn. Tuinvijverbezitters worden dan ook nadrukkelijk verzocht mogelijke plekken met brulkikkers aan RAVON door te geven. Dit kan via de website www.ravon.nl of via de bekende invoerportals (www.telmee.nl of waarneming.nl)
Op de website staat meer informatie over de herkenning van de soort, onder andere aan de hand van foto's, geluiden en een herkenningskaart. De herkenningskaart is ook in gedrukte versie bijgevoegd bij deze schubben en slijm.

Eiafzet poelkikkers

Door een gelukkig toeval ben ik de laatste jaren meermaals in de gelegenheid geweest het gedrag van de poelkikker van dichtbij te kunnen observeren. Deze zomer was ik ooggetuige van het paar- en territoriumgedrag én van de eiafzet. Afgelopen zomer viel de piek van de voortplanting op een locatie in mijn woonplaats tijdens de pinksterdagen, op 23 en 24 mei. Op het hoogtepunt van de paartijd verliezen de dieren hun natuurlijke schuwheid en zodoende kon ik aan de rand van de poel, letterlijk met de neus bovenop de feiten zitten.

De kleine populatie bestond uit drie territoriale mannetjes en tien volwassen vrouwtjes, waarvan er twee overduidelijk eidragend waren en één minder duidelijk. Naar vooral die twee dikke vrouwtjes ging op die dag de belangstelling van de drie mannetjes uit. Eén mannetje wist zijn dominantie te vestigen en te handhaven. Tussen de paringen door had hij het druk met het verjagen van die twee ondergeschikte mannetjes, die hij op geen enkele manier ook maar enig aandeel gunde in het voortplantingssucces van de poel.
Op 23 mei zetten de beide vrouwtjes hun eipakketjes af: het eerste vrouwtje laat in de ochtend en het tweede later in de middag. Het dominante mannetje zorgde bij de beide vrouwtjes voor de stimulans tijdens de eiafzet en voor de bevruchting. Tijdens de schermutselingen tussen de mannen zochten de overige vrouwtjes de luwte en relatieve rust onder de overhangende oevervegetatie, pas als de dominante man weer even zijn handen vol had aan zijn voortplantingswerk kwamen ze verder het water in. Ook als ze door een van de ondergeschikte mannetjes benaderd werden, zochten ze een heenkomen in de periferie. Geen eieren af te zetten, dan ook geen behoefte aan een man, zo leek het devies.

De amplexen duurden elk 2-3 uur. Na de amplexvorming zwom het paartje rond, op zoek naar een geschikte afzetplek voor de eiklompjes. Hierbij ging het vrouwtje, bij dit onderdeel de dienst uitmakend, niet lukraak te werk. Er werden verkennende tochtjes rond verschillende soorten oevervegetatie gemaakt en tenslotte werden in beide gevallen grasachtige pollen uitgekozen, met lange, dunne stengels die waaiervormig gebogen in het water hingen. Tussen de stengels werd door het vrouwtje achterwaarts "ingeparkeerd" en daarna begon de eiafzet. Om die te stimuleren maakte het mannetje schokbewegingen; gedurende die bewegingen werd het knipvlies van de ogen gesloten; bij het naar buiten persen van de eitjes was dat ook bij het vrouwtje het geval. Anders dan bij bruine kikker en heikikker, die hun eieren in één grote klomp (van tot wel 3000 eieren) afzetten, verdelen de drie groene kikkersoorten hun eieren over een groter aantal kleinere eiklompjes. Tussen de afzet van twee klompjes zat meestal niet meer dan 5 minuten, maar soms ook 10 minuten of een kwartier. Opmerkelijk is het grote aantal klompjes waarover de eitjes verdeeld waren: bij het ene vrouwtje 20 en bij het andere 19. De klompjes waren alle ongeveer even groot. Een zestal klompjes is door mij geteld: alle bestonden ze uit plusminus 100 eitjes. In beide gevallen betekent dat per vrouwtje ongeveer 2000 eitjes. Het betreft hier dieren in hun derde levensjaar; al in hun tweede zomer (2009) waren ze volgroeid (ca. 7 cm). Van oudere vrouwtjes zijn nog grotere legsels bekend.
In de week volgend op deze directe observatie is door een derde vrouwtje een cluster eitjes afgezet; qua omvang vergelijkbaar met de twee andere.

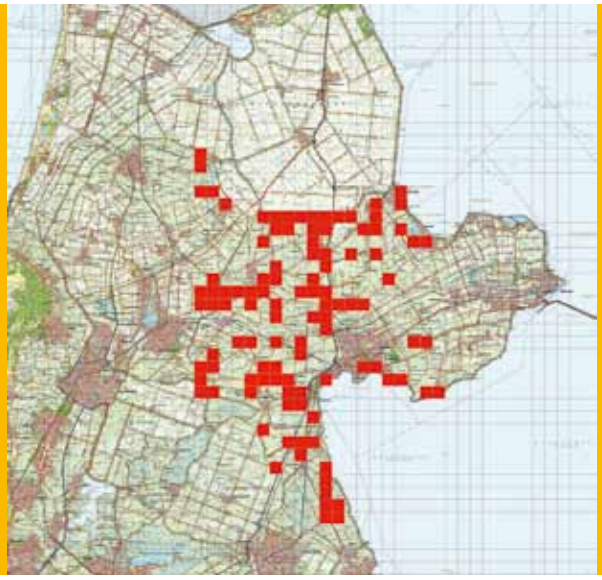

Eiafzet poelkikker (foto 1) en eiklompen poelkikker, direct na afzet, de donkere helften nog ongeordend (foto 2)
(Foto's: Annemarie van Diepenbeek)

Direct na de afzet lagen de lichte en donkere helften van de eitjes willekeurig gerangschikt; maar al na vijf minuten was te zien dat een deel zich al gekeerd had met de donkere polen naar boven en de lichte naar beneden. Na ongeveer een uur gold dat voor het overgrote deel en na anderhalf uur lagen alle eitjes binnen een klompje gelijkgericht met de donkere helft naar boven. En dankzij de digitale fotografie is te zien dat al na 4 uur de eerste celdeling een feit was.
Na de eiafzet waren de productieve vrouwtjes nog enkele weken herkenbaar aan de ruime flodderende huid. Het dominante mannetje bleef nog tot eind van de zomer alert en onverdraagzaam naar de twee andere. Maar tijdens het roepen 's avonds en 's nachts trok het driemanschap wel gelijk op.

Annemarie van Diepenbeek

Hoezo fanatiek?

Onlangs viel het oog van RAVON op de ingevoerde waarnemingen van Jan Pieter Huizer uit Opperdoes. Deze actieve visvrijwilliger gaat zeer regelmatig het veld in om voor de Visatlas Noord-Holland visgegevens te verzamelen. Vanaf de tweede helft van 2010 heeft Jan Pieter ruim 750 visrecords ingevoerd afkomstig uit maar liefst 106 kilometerhokken. In totaal betrof het 26 verschillende vissoorten. Dit vonden wij wel iets om even stil bij te staan en Jan Pieter hartelijk te bedanken!

Oog groter dan de maag

Op 21 mei jl. werd door RAVON, in samenwerking met Staatsbosbeheer, een vis- en rugstreeppaddenexcursie gegeven bij Zuiderwoude voor de IVN-Waterland. Met een grote schuit werd vanaf de SBB werkschuur het ontoegankelijke Waterland ingevaren. Ontoegankelijk omdat er geen wegen doorheen lopen en het een beschermd weidevogelreservaat is. Deze IVN groep wilde wel meer te weten komen van vissen en het idee was dat 's avonds na afloop, de rugstreeppad van zich zou laten horen. De grote hoeveelheden schepnetten, emmers en cuvetten waren geleend van Landschap Noord-Holland zodat iedereen de handen uit de mouwen kon steken. Al snel werden bij de eerste stop de eerste visjes gevangen. Ook werd aan de oever een dood dier opgevist, een baars met iets in zijn bek: een dode rivierdonderpad! Waarschijnlijk was het oog groter dan de maag van de baars. Vanwege de harde kieuwplaten kon de baars de rivierdonderpad waarschijnlijk niet meer uitspugen en is deze klem komen te zitten. Beide hebben het niet overleefd. Voor het Verspreidingsonderzoek Vissen was de vondst van de rivierdonderpad wel een herbevestiging.
Andere vissoorten die zijn waargenomen die avond waren blankvoorn, brasem, kolblei, pos, snoek, snoekbaars en tiendoornige stekelbaars. Aan amfibieën werden kleine watersalamanders en meerkikkers gevangen. Helaas voorkwam de lage avondtemperatuur en stevige wind dat er rugstreeppadden gehoord konden worden.

Edo Goverse

Gulzige Baars gestikt door eten rivierdonderpad (Foto: Barbara Lindenhovius)

Resultaten verspreidingsonderzoek beek- en poldervissen

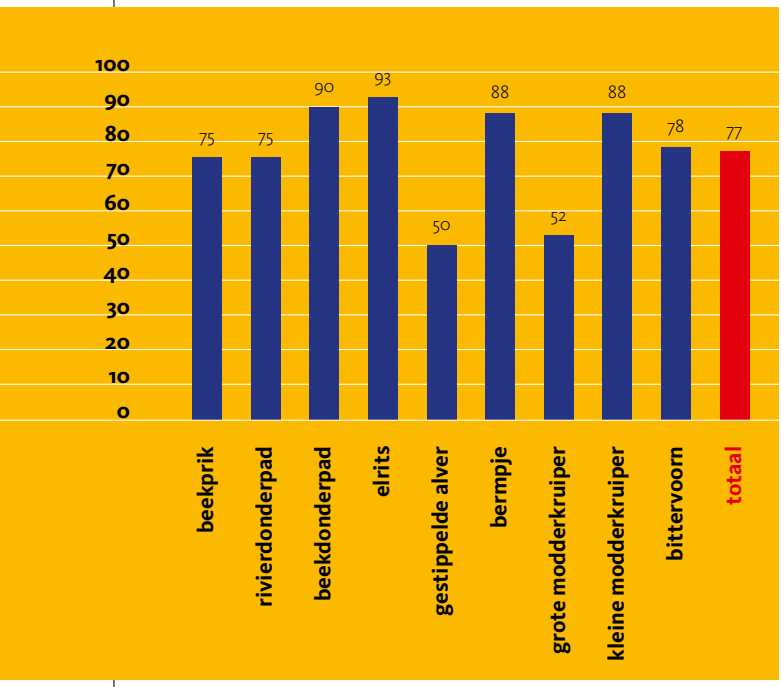
Arthur de Bruin & Jan Kranenbarg

Een jaar geleden (schubben & slijm nummer 2, november 2009) kon geconstateerd worden dat het landelijke RAVON verspreidingsonderzoek naar beschermde beek- en poldervissen zijn vruchten afwerpt. Het aantal waarnemingen van de doelsoorten sinds 2005 bleek bijna verdubbeld te zijn in vergelijking met de periode hiervoor. De doelsoorten van het Verspreidingsonderzoek Vissen zijn onderverdeeld in beekvissen (beekprik, rivierdonderpad, beekdonderpad, elrits, gestippelde alver en bermpje) en poldervissen (grote modderkruiper, kleine modderkruiper en bittervoorn). Het doel is om het verspreidingsgebied van deze soorten op ten minste 10 x 10 kilometerhokniveau te actualiseren in de periode 2007-2012. Het te actualiseren verspreidingsgebied is gebaseerd op de waarnemingen uit de periode 1980-2006.

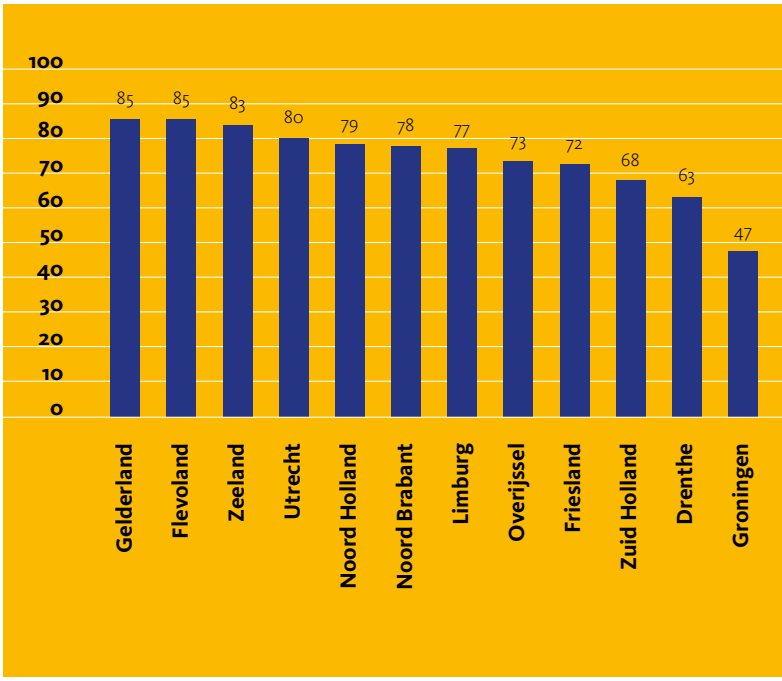
Doelsoorten reeds in 914 10x10 km-hokken opnieuw vastgesteld

In 2010 is er weer een groot aantal waarnemingen verzameld en doorgegeven via telmee.nl of waarneming.nl. De teller van het aantal 10 x 10 kilometerhokken, waar de aanwezigheid van doelsoorten in Nederland opnieuw vastgesteld kon worden, staat inmiddels op 914 hokken. Gemiddeld is hiermee 77% van de verspreiding van de doelsoorten op dit schaalniveau geactualiseerd. Dit betekent dat we voor bijna alle soorten ruim op schema liggen. RAVON en de Gegevensautoriteit Natuur zijn zeer blij met dit resultaat.

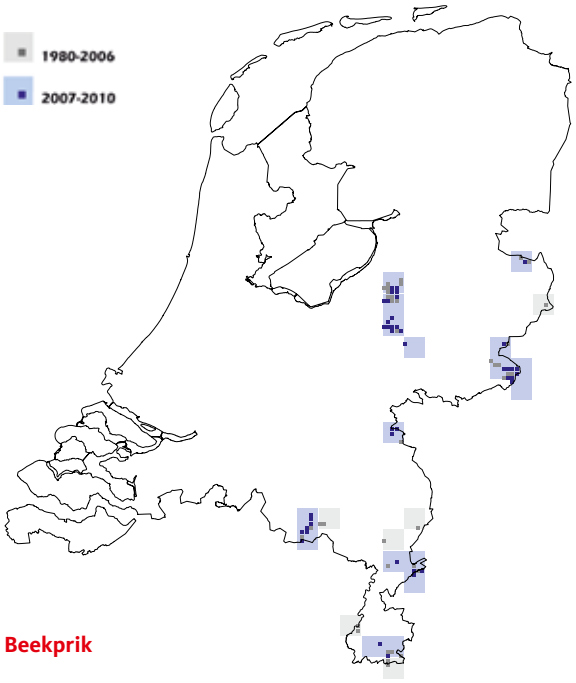
Mede door de inzet van de vrijwilligers van locale en provinciale viswerkgroepen kan geconstateerd worden dat het verspreidingsonderzoek ook op provinciaal niveau erg goed loopt. In bijna alle provincies is meer dan 70% van het verspreidingsgebied van de doelsoorten reeds geactualiseerd. De overgebleven hokken liggen vaak aan de rand van het verspreidingsgebied. In Zuid-Holland, Groningen en Drenthe is nog werk te doen. De verwachting is dat met de oprichting van de viswerkgroep Groningen/Drenthe en het starten van een visatlas in Zuid-Holland de komende jaren veel visgegevens uit deze provincies zullen binnenkomen. Je aansluiten bij een vissenwerkgroep kan door contact op te nemen met één van de regionale contactpersonen (zie tabel aan het eind van dit nummer).

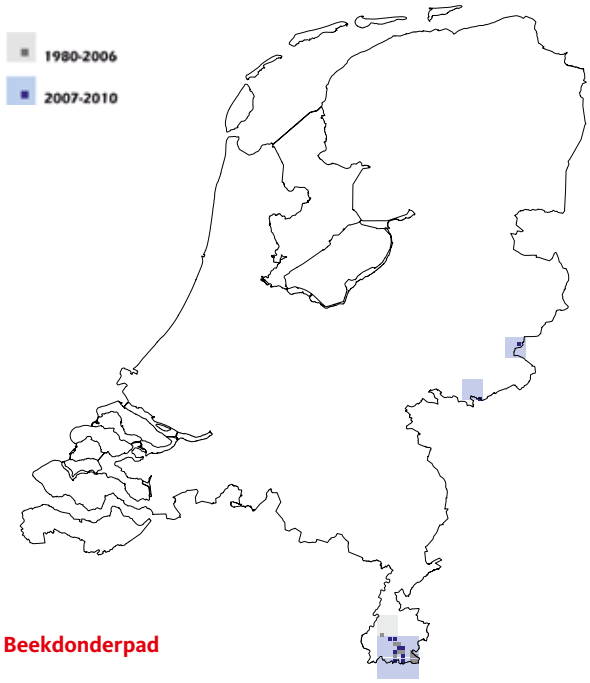
Grafiek 1. Percentage geactualiseerd verspreidingsgebied per doelsoort op 10x10 km-hokniveau in Nederland in de periode 2007-2010

Grafiek 2. Percentage geactualiseerd verspreidingsgebied voor de doelsoorten per provincie op 10 x 10 km-hokniveau in de periode 2007-2010

Beekprik

Beekdonderpad

Vissenwerkgroep de Prik, vooral actief in de sprengen op de Veluwe en gespecialiseerd in het vangen van beekvissen.

Beekprik

Het voorkomen van de beekprik in Nederland is goed bekend. De soort komt voor in Gelderland, Overijssel, Noord-Brabant en Limburg. In de tweede helft van de 20e eeuw is de beekprik ten gevolge van watervervuiling, de aanleg van stuwen en verdroging op veel plaatsen verdwenen. Sinds 1980 is deze soort waargenomen in 24 10x10 kilometerhokken. Tot op heden is de aanwezigheid van de beekprik in een groot deel (75%) van deze 10x10 km hokken opnieuw herbevestigd.
Beken waar het voorkomen van de beekprik **nog niet** kon worden vastgesteld zijn:

- Ruhenbergerbeek, na een veldbezoek in 2009 kon alleen in het Duitse deel van de beek het voorkomen van de beekprik worden bevestigd;
- Roggelse beek;
- Tongelreep;
- Geul (benedenloop & bovenloop).

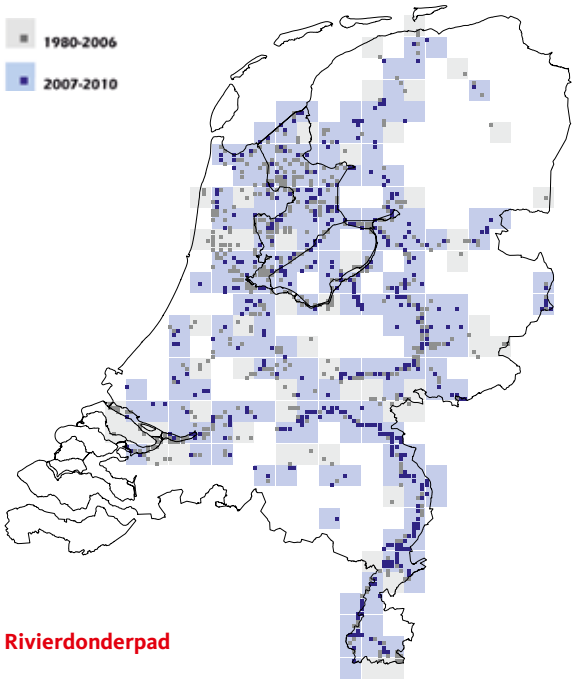
Beekdonderpad

In 2007 is er een verspreidingsonderzoek naar het voorkomen van de beekdonderpad (*Cottus rhenanus*) uitgevoerd (Dorenbosch *et al.* 2008). Uit genetische analyses blijkt het voorkomen van de beekdonderpad beperkt te zijn tot een drietal wateren in Nederland (Geul, Berkel en Aa-strang). De beekdonderpad is sinds 2006 in zeven 10x10 kilometerhokken binnen Nederland aangetroffen. De grootste kernpopulatie (wat betreft verspreidingsareaal) bevindt zich in het stroomgebied van de Geul in Zuid-Limburg. De beekdonderpad is hier plaatselijk algemeen. In het Nederlandse deel van het stroomgebied van de Berkel is slechts één exemplaar waargenomen nabij de grens met Duitsland. In een snelstromende zijbeek (Olbach) van de Berkel in Duitsland komen plaatselijk hoge dichtheden beekdonderpadden voor. De Aa-strang (Gelderland) herbergt ook een populatie beekdonderpadden. Het verspreidingsbeeld van de beekdonderpad op 10x10 km hok niveau is nagenoeg compleet. Het laatste te actualiseren 10x10 km hok ligt in de benedenloop van de Geul.

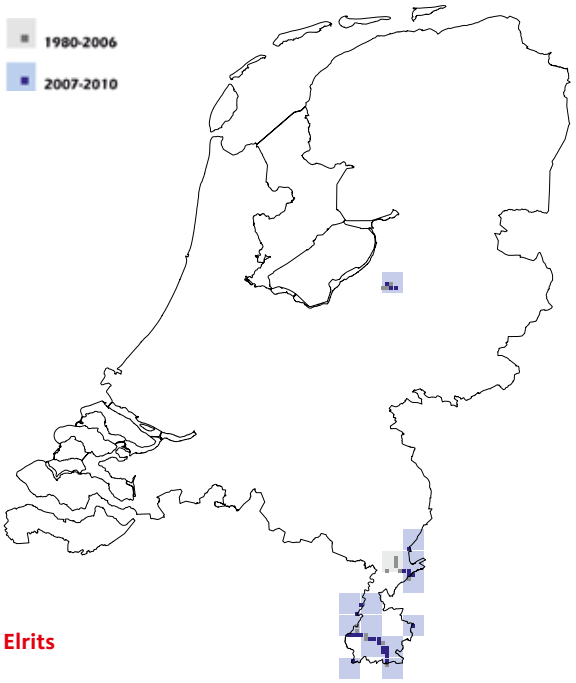

Vrijwilliger bekijkt bermpje in cuvet (Foto: Arthur de Bruin)

De Gelderse Vissers hebben in het kader van een vissenatlas van 2007 tot 2010 witte gebieden in Gelderland geïnventariseerd. Voor de komende jaren hebben zij de grote modderkruiper als doelsoort gekozen.

Rivierdonderpad

Elrits

Rivierdonderpad

De rivierdonderpad komt op veel plaatsen in Nederland voor en is sinds 1980 waargenomen in 216 10x10 kilometerhokken. Duidelijk zichtbaar is de grote overlap die de verspreiding van de rivierdonderpad heeft met de hoofdstroom van de grote rivieren en sommige beken. Daarnaast komt de soort voor in de grotere meren (IJsselmeer en Markermeer). Een meer diffuse verspreiding heeft de soort in de poldergebieden van Noord-Holland en Friesland. In een groot deel (75%) van het verspreidingsgebied is de rivierdonderpad reeds geactualiseerd. Enkele gebieden waar de soort **nog niet** opnieuw is waargenomen zijn:

- Bovenloop van de Berkel en Slinge;
- Steenbergsche vliet;
- Oeverlanden Aa (nabij Veghel).

Elrits

Tussen 1900 en 1950 kwam de elrits in verscheidene riviertjes en (zij)beken in Zuid-Limburg voor. Waarnemingen zijn bekend uit de Gulp, de Jeker, de Swalm en de Roer. Met name als gevolg van watervervuiling zijn een aantal populaties in de tweede helft van de 20e eeuw verdwenen. Binnen Nederland bevinden zich momenteel nog vier populaties van de elrits, drie in Limburg en één in Gelderland. De populatie in Gelderland betreft vermoedelijk nakomelingen van dieren die ontsnapt zijn uit forellenkwekerijen op de Veluwe. De elrits is in Nederland sinds 1980 waargenomen in 13 10x10 kilometerhokken. Op één hok na is de soort sinds 2007 overal weer aangetroffen, de elrits lijkt zijn leefgebied op een aantal plaatsen zelfs weer uit te breiden. In het stroomgebied van de Roer ligt nog één 10x10 kilometerhok waar het voorkomen van de elrits geactualiseerd dient te worden.

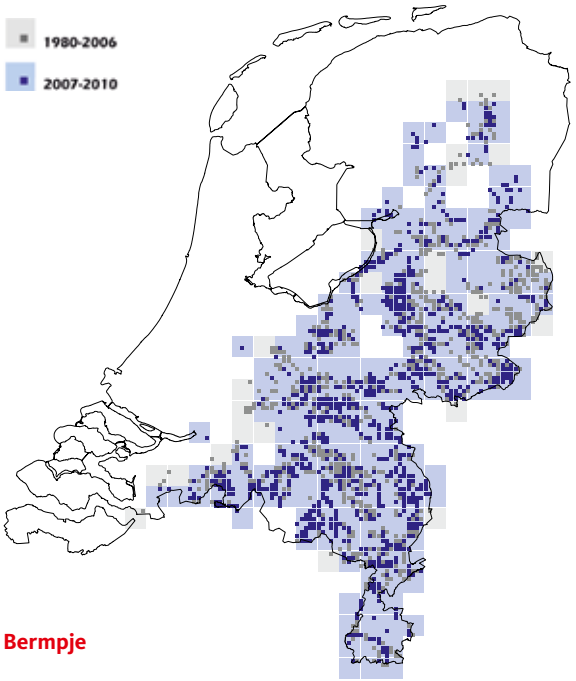

Grote modder-kruiper (Foto: Arthur de Bruin)

Werkgroep verspreidings-onderzoek Noordoost Brabant, heeft in de regio gezorgd voor het in beeld brengen van onder andere de grote modderkruiper.

Gestippelde alver

Bermpje

Gestippelde alver

De gestippelde alver werd in 1930 nog genoemd als standvis in de Grensmaas en de Jeker. In de periode 1960-1970 verdween deze soort onder andere ten gevolge van watervervuiling. In 1995 werd door de vissenwerkgroep van het Natuurhistorisch Genootschap Limburg voor het eerst weer gestippelde alver in de Geul, de Selzerbeek en in de Grindmaas gevangen. Het verspreidingsgebied bedraagt momenteel vier 10x10 kilometerhokken. In de meeste gevallen gaat het om vindplaatsen waar slechts enkele exemplaren werden waargenomen. Hiermee bestaat de kans dat het om uitgespoelde of zwervende exemplaren gaat. Onlangs is het verspreidingsbeeld van de gestippelde alver uitgebreid met één 10x10 km hok. Van de soort werden drie exemplaren aangetroffen in de Roer ter hoogte van Vlodrop.

Vangst jonge grote modderkruiper.

De Werkgroep Poldervissen, heeft de aandacht gevestigd op het voorkomen van zeldzame vissoorten in polderwateren. In de omgeving van Tiel hebben zij afgelopen jaren ruim honderd kilometerhokken geïnventariseerd (Foto: Arthur de Bruin)

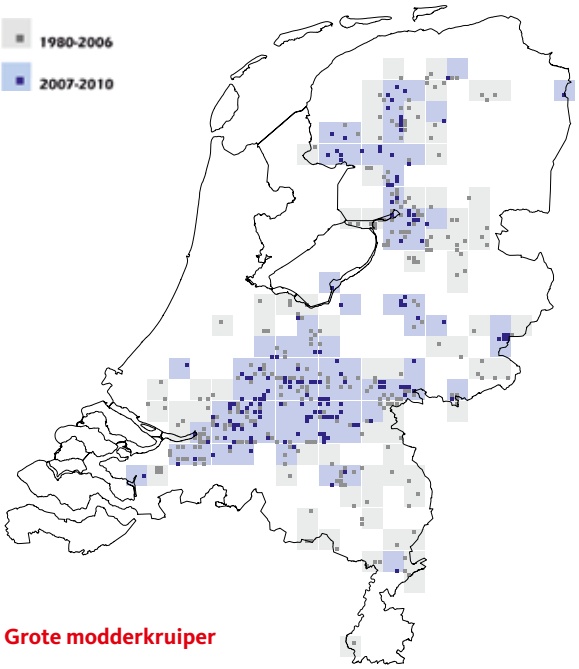
Bermpje

Het bermpje komt in oostelijk Nederland vrij algemeen voor. De verspreiding vertoont overlap met de de hogere zandgronden. De soort wordt soms echter ook waargenomen in delen van het rivieren- en laagveengebied. Hier komt het bermpje voor op stromingsrijkere plaatsen zoals in de nabijheid van duikers en stuwen. Het verspreidingsgebied op 10x10 km-hok niveau van de soort is voor 88% geactualiseerd. De nog te actualiseren 10x10 km-hokken liggen veelal op de rand van het verspreidingsgebied. Locaties waar het bermpje **nog niet** opnieuw is vastgesteld zijn o.a.:

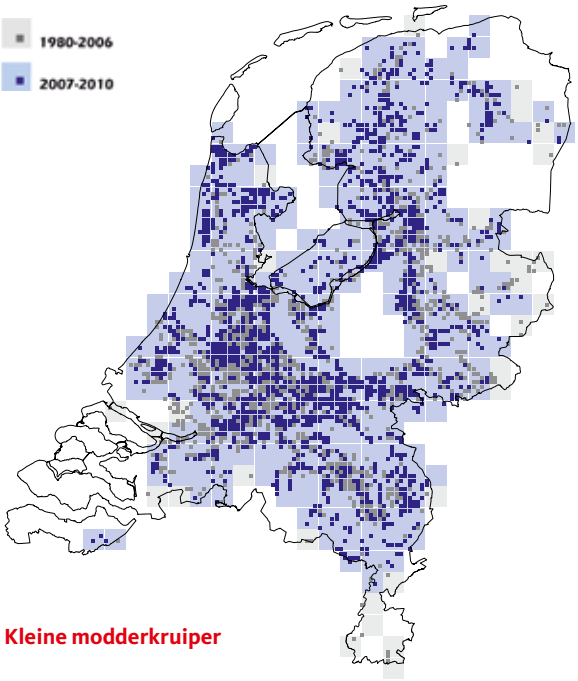
- Peizerdiep;
- Drentsche Aa Glimmen;
- Dwingelder stroom;
- Rammelbeek & Gele beek;
- Omgeving Roosendaal.

Grote modderkruiper

In Nederland was de grote modderkruiper tot de eerste helft van de 20e eeuw op veel plaatsen nog vrij algemeen. Hierna is de soort als gevolg van ruilverkaveling en verdroging sterk achteruitgegaan. De verspreiding van de grote modderkruiper ligt grotendeels binnen het rivierengebied. Daarnaast vormen beekdalen en laagveengebieden belangrijke leefgebieden. In vergelijking met de andere poldervissen, dient een relatief groot deel van het verspreidingsgebied nog geactualiseerd te worden. Dit komt doordat de grote modderkruiper tegenwoordig veelal in lage dichtheden voorkomt en waarschijnlijk op veel plaatsen zelfs verdwenen is als gevolg van veranderingen in zijn leefgebied (zie ook De Bruin & Kranenbarg, 2009). Doordat de soort vaak opgesloten zit in het landschap dienen oude km-hokken

Grote modderkruiper

Kleine modderkruiper

bezocht te worden om duidelijkheid te verkrijgen over het al dan niet voorkomen van de soort. Opvallend is dat vooral de oudere waarnemingen langs beken nog niet zijn geactualiseerd. Vermoedelijk heeft dit te maken met het verdwijnen van beekmoerassen waardoor de soort hier geen geschikt habitat meer vindt.
Enkele stroomgebieden waar de grote modderkruiper **al lange tijd niet meer** is waargenomen zijn:

- Drentsche Aa;
- Zuidlaardermeer ;
- Bovenloop Lauwers;
- Langs de oeverlanden Dwarsdiep;
- Gehele bovenloop Overijsselse vecht en Regge;
- Bovenloop Reest;
- Bovenlopen Boven Slinge en Slinge;
- Ooipolder;
- Poldergebieden langs de Eem;
- Omgeving Maarsbergse plassen;
- Omgeving Alblasserdam;
- Bovenloop Dommel.

Kleine modderkruiper

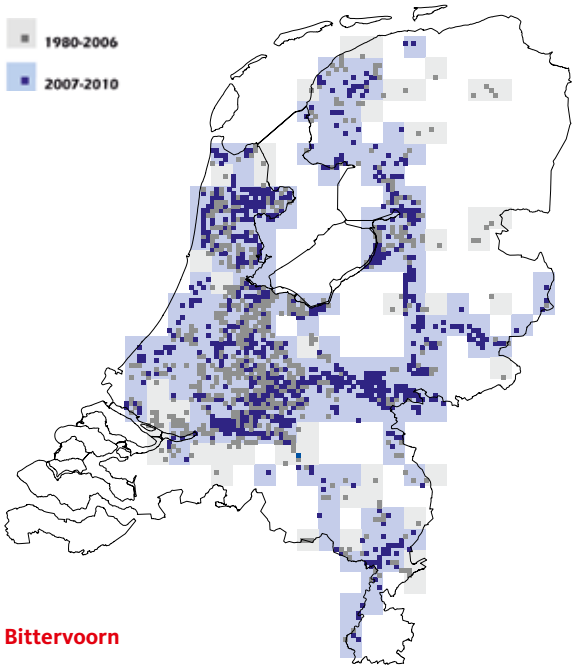
De kleine modderkuiper komt wijd verspreid over Nederland in zowel stilstaande als stromende wateren voor. Op de hogere zandgronden en in het een groot deel van Zeeland zijn geen waarnemingen van de soort gedaan. Het verspreidingsgebied bedraagt ruim 300 10x10 kilometerhokken waarvan een groot deel (88%) in de periode 2007-2010 geactualiseerd is. In Limburg, het oosten van Overijssel en in Groningen en Drenthe zijn nog enkele 10 x 10 km hokken waar de soort nog niet opnieuw is aangetroffen.

In Groningen en Drenthe ligt nog relatief veel onontgonnen visgebied. De in 2009 opgerichte vissenwerkgroep Groningen Drenthe heeft zicht tot doel gesteld om hier de komende jaren het verspreidingsbeeld, waaronder dat van de grote modderkruiper te actualiseren.

Werkgroep Vissenonderzoek Friesland, zetten vissen in Friesland op de kaart met als doel een vissenatlas voor deze provincie. Door hun toedoen is een groot deel van het verspreidingsgebied van de doelsoorten geactualiseerd.
(Foto: Arthur de Bruin)

Bittervoorn

Soorten beter beschermen

Vanwege het grote succes van de actualisatie van het leefgebied van de doelsoorten op 10x10 km hok niveau worden er vanaf 2010 ook zoekkaarten op 1 x 1 km op de website van het verspreidingsonderzoek vissen aangeboden. Voor een goede bescherming van onze vissoorten is het van belang om het verspreidingsgebied ook op dit schaalniveau in kaart te brengen. Natuur- en waterbeheerders kunnen hun beheer hierdoor afstemmen op de aanwezige soorten. Maar nog veel belangrijker, "bouwend Nederland" kan gewezen worden op de aanwezigheid van zeldzame en beschermde soorten. Het gebeurd nu nog heel vaak dat pas bij graafwerkzaamheden op deze soorten gestuit wordt. Op de kilometerhok kaart van de website kun je zien of er bij jou in de buurt nog witte plekken in het verspreidingsgebied van de doelsoorten aanwezig zijn. Waarnemingen binnen het zoekgebied die doorgegeven worden via telmee worden na validatie meteen zichtbaar op de kaarten.

Bittervoorn

De verspreiding van de bittervoorn vertoont grote overlap met het rivierengebied, het zeekleigebied en het laagveengebied. Binnen deze gebieden komt de bittervoorn voor in de wat bredere sloten, weteringen en vaarten. Buitendijks in het rivierengebied komt de soort vooral voor in vegetatierijke plassen. Sinds 2007 is 78% van het verspreidinggebied op 10x10 km-hok niveau geactualiseerd. De 10x10 kilometerhokken die nog geactualiseerd moeten worden, liggen vooral aan de randen van het verspreidingsgebied. Stroomgebieden waar de soort nog geactualiseerd moet worden zijn:

- Zuidlaardermeer en Drentsche Aa gebied
- Bovenloop Tjonger
- Friese merengebied
- Bovenloop Overijsselse Vecht
- Bovenloop Roer
- Omgeving Oud Beijerland en Oude land van Strijen
- Essche Stroom en Dommel

Een nieuw vrijwilligersmeetnet voor trendmonitoring

RAVON is in 2010 in opdracht van de Gegevensautoriteit Natuur begonnen met voorbereidingen voor een meetnet aantalsmonitoring dat in 2011 van start gaat. Het meetnet heeft als doel om de trends van de soorten bittervoorn, kleine modderkruiper, grote modderkruiper, beekprik, beekdonderpad en rivierdonderpad in Nederland en in Natura 2000 gebieden te gaan volgen. Hiervoor zal op gestandaardiseerde wijze op vaste meetpunten eens per 2 of 3 jaar het voorkomen van deze soorten bepaald worden. Aan de details van het meetnet wordt op dit moment samen met het CBS gewerkt. Mocht je reeds geprikkeld zijn om een bijdrage aan dit nieuwe meetnet te leveren dan kun je contact opnemen met Frank Spikmans van RAVON kantoor Nijmegen.

Met nullen gaten vullen

Waar de doelsoorten ondanks intensief zoeken niet worden waargenomen kan in Telmee.nl de afwezigheid van een doelsoort gemeld worden door de soortnaam te selecteren en vervolgens bij het veld 'aantal' de term 'afwezig' te selecteren. De in Telmee.nl ingevulde nulwaarnemingen worden in de km-hokkaarten van de soorten zichtbaar. Zo is voor iedereen inzichtelijk dat de soort hier ondanks (voldoende) zoekinspanning niet is aangetroffen. Hiernaast is het ook belangrijk om door te geven wat de zoekinspanning is geweest. Dit kan door boven in het datumveld (klik op 'tijd') de begin en eindtijd van de schepnetinspanning op het inventarisatiepunt in te voeren.

De start van een vissenatlas in samenwerking met Landschap Noord-Holland heeft tot een sterke toename van visgegevens uit deze provincies geleid. Door de enthousiaste inzet van vele vrijwilligers is onder andere de bittervoorn op veel locaties (her) ontdekt.

Verspreidingsonderzoek R&A: voorlopig resultaat 2010 en waar verder in 2011

Annemarie van Diepenbeek en Jelger Herder

Voortgang

Het verspreidingsonderzoek is in 2010 goed verlopen. Reeds in 2009 hadden veel mensen via de RAVON website of telefonisch aangegeven een bepaalde soort in een van de prioritaire 10x10 km-hokken te willen gaan zoeken. De hoge verwachtingen voor het afronden van deze geclaimde km-hokken zijn echter niet waargemaakt. In een deel van de hokken zijn de gezochte soorten weer gevonden, maar bij een groot deel staat nog open. Oorzaken hiervoor zijn divers. De hokken die nog niet geactualiseerd zijn staan niet voor niks open. Het betreft vaak lastige hokken waar de soorten in het verleden slechts enkele malen zijn waargenomen.

Nulwaarnemingen doorgeven

Soms blijkt bij een veldbezoek dat een gebied voor de doelsoort volledig ongeschikt is geworden, bijvoorbeeld door grootschalige nieuwbouw of verlanding van wateren. Ook dit soort informatie is welkom bij RAVON. Ook horen we het graag als iemand ook na een aantal bezoeken bij geschikt weer de soort niet meer gevonden heeft (een zogenaamde "nul"waarneming). In zulke gevallen worden, afhankelijk van de situatie, de betreffende 10 x 10 hokken niet meer op de nieuwe kaarten opgenomen.

Voor de kamsalamander staat nog veel hokken open voor onderzoek (Foto: Jelger Herder)

De gladde slang is een lastig te vinden soort, op de foto een juvenieltje (Foto: Jelger Herder)

	aantal afgerond (van totaal te actualiseren in de jaren 2007-2012)	Percentage afgerond 2007-2010	aantal hokken nog te actualiseren in 2011 en 2012
Reptielen			
hazelworm	123 (van 150)	82%	27
zandhagedis	91 (van 98)	93%	7
gladde slang	50 (van 67)	75%	17
ringslang	126 (van 145)	87%	19
adder	56 (van 64)	88%	8
Amfibieën			
vuursalamander	4 (van 4)	100%	0
kamsalamander	159 (van 200)	80%	61
vinpootsalamander	40 (van 49)	82%	9
knoflookpad	28 (van 43)	65%	15
rugstreeppad	249 (van 297)	84%	48
boomkikker	42 (van 47)	89%	5
heikikker	183 (van 230)	80%	47
poelkikker	180 (van 190)	95%	10

Onderstaande tabel geeft de voorlopige tussenstand. In de eerste kolom staat hoeveel hokken er per soort reeds zijn afgerond van het totaal. In de tweede kolom staat dat uitgedrukt als percentage van het totaal af te ronden hokken per soort. De laatste kolom geeft aan hoeveel hokken er in 2011 en 2012 nog geactualiseerd moeten worden. Onder "geactualiseerd" wordt verstaan dat de doelsoort er daadwerkelijk is aangetroffen, bij "afgerond" zijn ook de hokken meegeteld waar de soort na voldoende bezoeken bij juiste weersomstandigheden niet meer is aangetroffen. Soms betreft het ook hokken die ongeschikt zijn geworden. Deze hoeven dus ook niet meer bezocht te worden voor de betreffende doelsoort.

In 2013 wordt het verspreidingsbeeld aan de EU gerapporteerd. De verzamelde gegevens dragen bij aan de Europese bescherming van de soorten. We hebben nog twee jaar om gegevens voor de overige hokken te actualiseren. Als we met zijn alle de schouders eronder zetten moeten we een heel eind kunnen komen! RAVON-ners worden van harte uitgenodigd om de kaarten te bekijken op www.ravon.nl/verspreidingsonderzoek en te zien of er in de omgeving een gebied is dat men wil bezoeken waarin nog een doelsoort gezocht wordt. Het terugvinden blijkt vaak mee te vallen. Geef via de site aan in welk hok je gaat zoeken. Ook biedt RAVON ondersteuning bij het organiseren van excursies naar dergelijke gebieden. En juist in de wat "lastige" hokken is het toch een mooie uitdaging om de doelsoort daar proberen terug te vinden?

Vissen voor de visatlas Zuid-Holland

In september was het eindelijk zover: de start van de visatlas Zuid-Holland. Voor deze digitale atlas worden de komende jaren verspreidingsgegevens van vissen verzameld in Zuid-Holland. In oktober zijn de eerste veldactiviteiten uitgevoerd: enkele bevissingen met de zegen en een drukbezochte basiscursus in Nieuwkoop.

Basiscursus

Zaterdag 16 oktober was er een basiscursus in Nieuwkoop met 27 deelnemers. Na een ochtendgedeelte theorie en 'droog' oefenen met determineren in het bezoekerscentrum, werd er in de middag aandacht besteed aan vissen in de praktijk. Met een boot, die door Natuurmonumenten ter beschikking was gesteld, werden verschillende sloten in het gebied bezocht. Met het schepnet werd onder andere kleine modderkruiper, zeelt en snoek aangetroffen en in cuvetten beter bekeken. Het enthousiasme was groot en naast vissen werden ook de aanwezige amfibieën, kreeften en grote spinnende watertorren genoteerd.

Zegenvissen

Ook is er in oktober op verschillende plekken in het rivieren-gebied van Zuid-Holland met een kleine zegen gevist. De locaties wisselden sterk in diepte en aanwezigheid van stroming. Het binnenhalen van de zegen op locaties met scheepvaart koste enige moeite (zie foto). De vangsten varieerden tussen de verschillende locaties. Overal werden hoge aantallen jonge winde, blankvoorn, brasem en Pontische stroomgrondels aangetroffen. Andere nieuwkomers zoals zwartbekgrondel, Kesslers grondel en roofblei waren ook regelmatig te vinden. Er werd zelfs een roofblei van 75 cm binnengehaald. Riviervissen als sneep en serpeling werden in lage aantallen gevonden, net als bot. Het meest spectaculaire tot nu toe was de vondst van verschillende exemplaren jonge houting, zowel in de Oude IJssel als in de Nieuwe waterweg. Tussen alle karperachtigen is dit visje van de familie van de houtingen (coregonidae) met zijn vetvin en rare uitstekende neus toch duidelijk anders.
We zijn benieuwd wat er in 2011 nog in Zuid-Holland gevangen gaat worden!

Karin Didderen, Jan Kranenbarg en Joost Bergsma

Roofblei en sneep (Foto's : Marjolijn Christianen)

Zegenvissen in de Nieuwe Waterweg (Foto: Jan Kranenbarg)

Basiscursus Nieuwkoop (Foto: Freek Mayenburg)

Houting in cuvet (Foto: Jan Kranenbarg)

Vissenweekend 2010 Utrecht, een nieuw record!

Determineren tijdens het vissenweekend

Vetjes (Foto: Jarno Beijk)

Accommodatie Kameryck te Kamerik was dit jaar het toneel voor het RAVON vissenweekend. Tijdens het weekend hebben ruim dertig mensen inventarisaties uitgevoerd met behulp van steeknetten, een kleine zegen en lampen. Met maar liefst 31 vissoorten werd een recordaantal soorten waargenomen. Leuke soorten als bermpje, grote modderkruiper en kroeskarper werden afgewisseld met nog leukere soorten als sneep en Europese meerval (70 cm). Deze laatste soort werd tijdens een avondwandeling met lampen gespot in één van de vijvers rond de accommodatie. Tijdens het vissen met een kleine zegen in de Lek en de Kromme Rijn werden aanzienlijk veel exotische vissoorten aangetroffen. Het ging om Pontische stroomgrondel, zwartbekgrondel, marmergrondel en roofblei. Ook werden grote hoeveelheden exotische kreeften gevangen, in sommige wateren wel drie soorten bij elkaar. Naast vissen werden op een aantal plaatsen ook ringslangen gezien.

Zaterdagavond stond er een film over de voortplanting van vissen op het programma. Nadat alle vismannen- en vrouwen vol spanning voor het scherm hadden plaatsgenomen, draaide dit uit op een anticlimax. Op het scherm verscheen een film van Dunya & Dasey. Een zekere Arthur de Bruin, die zelf niet op het weekend aanwezig was, had de DVD per ongeluk verwisseld. Gelukkig was er nog een andere film over het herstel van de steur in het Gironde systeem. Dezelfde avond is er ook een vissenquiz gehouden door Rémon ter Harmsel. Ondanks een hoop gekreun en gesteun hebben veel mensen toch een fatsoenlijke score gehaald. Er kan echter maar één de winnaar zijn en dit jaar ging de halve meter hoge trofee naar Willy van Emmerik.

Het was een geslaagd weekend met veel vissoorten, gezellige mensen en prima weer.

Jarno Beijk

Aandacht voor exoten: Italiaanse kamsalamander

Buikzijde Italiaanse kamsalamander met ronde, vaag begrensde vlekken

Italiaanse kamsalamander in landfase met duidelijke gele rugstreep (Foto's : Sergé Bogaerts)

Man Italiaanse kamsalamander met vrijwel geen witte stippen op de flanken

Sinds 2000 weten we dat er in Nederland een exotische salamander voorkomt, namelijk de Italiaanse kamsalamander. Tot en met 2005 is er behoorlijk intensief geïnventariseerd om een goed beeld van de verspreiding te krijgen. Hierdoor weten we dat de soort beperkt is tot grofweg de driehoek Apeldoorn, Nunspeet en Epe. Vanaf 2006 is de aandacht wat ingezakt. Van 2006 tot en met 2008 zijn er bij Telmee.nl en Waarneming.nl niet meer dan 10 waarnemingen binnengekomen. In 2009 kwamen er in totaal 9 vondsten binnen. Het wordt dus tijd om in het kader van het eerder op deze site genoemde Signaleringsproject Exoten 2010 extra aandacht aan de inventarisatie van deze soort te gaan besteden. Uw hulp is daarbij zeer welkom.

Herkenning en leefwijze

De Italiaanse kamsalamander is in vergelijking met de inheemse kamsalamander steviger van bouw, met een grote en brede kop, krachtige poten en een meer gedrongen lichaam. De buikzijde is oranjegeel met grote ronde zwarte vlekken, die meestal niet scherp begrensd zijn. De dieren hebben meestal geen of weinig witte stipjes op de zijkant van het lichaam. Typische exemplaren van de kamsalamander zijn in vergelijking slank gebouwd en hebben een meer oranje buik met vele onregelmatig gevormde diepzwarte vlekken in plaats van ronde zwarte vlekken. Deze vlekken zijn bij de kamsalamander wel scherp begrensd en op de flanken heeft een kamsalamander doorgaans wel veel witte stipjes. De gele rugstreep, die meestal aanwezig is bij vrouwtjes, juvenielen en subadulten, is bij inheemse kamsalamanders vrijwel nooit aanwezig.
De rugkam van de Italiaanse kamsalamander is meestal duidelijker gescheiden van de staartkam en vaak minder sterk getand dan die van de kamsalamander. De eieren en de larven zijn niet van die van de kamsalamander te onderscheiden.

Risico's

De Italiaanse kamsalamander komt op een deel van de Veluwe voor, waar de inheemse kamsalamander zeer schaars is. Daardoor zal concurrentie met deze soort niet op veel plaatsen optreden. Anderzijds, er is wel enige overlap en bij uitbreiding van de Italiaanse kamsalamander richting de IJssel zullen beide soorten als snel vaker overlap gaan vertonen. Mogelijk nog riskanter dan concurrentie, is hybridisatie. Dit is op enkele plaatsen in Europa en inmiddels ook in Nederland aangetoond (Ben Wielstra & Pim Arntzen schrift. med.)

Waar zoeken?

De soort is beperkt tot grofweg de driehoek Apeldoorn, Nunspeet en Epe. Het zwaartepunt lijkt ten westen van Vaassen te liggen. Er zijn landvangsten bij Niersen, Wiesel, Hoog-Soeren, Gortel en het Loo. Bij een intensief onderzoek in 2005 werd de soort slechts in 5 van de 44 onderzochte poelen aangetroffen.
Augustus is een prima maand om op het land zowel juveniele, subadulte als adulte dieren te gaan zoeken, door hout, stenen en afval om te draaien. Daaronder schuilen de dieren overdag.

Geef het door!

RAVON is zeer geïnteresseerd in waarnemingen van de Italiaanse kamsalamander. Mocht u dieren vinden maak dan altijd foto's van de rug- en buikzijde van de salamander, zodat verwisseling met de gelijkende kamsalamander objectief kan worden uitgesloten.
Waarnemingen van de Italiaanse kamsalamander en andere exotische amfibieën, vissen en reptielen zijn van groot belang voor het in kaart brengen van de verspreiding en het inschatten van eventuele risico's voor de inheemse fauna. Meld daarom exoten op telmee.nl of waarneming.nl!

Sergé Bogaerts en Jeroen van Delft

Activiteiten

Lezing kopschilden-onderzoek adders Mantingerveld & Fotopresentatie Armenië

Datum:
woensdag 26 januari 2011
Beschrijving:
Onze Zuid Hollandse adderspecialist Cees Vermeer voert al enige jaren onderzoek uit naar de adder op het Mantingerveld. Een belangrijke onderzoeksmethode daarbij is individuele herkenning aan de hand van kopschildenonderzoek. Tijdens deze lezing zal Cees laten zien hoe dit werkt en zal hij zijn bevindingen met ons delen. Aansluitend op deze boeiende lezing zullen de mannen van Klooiplek vele foto's van hun reis door Armenië laten zien. Hier hebben zij veel bijzondere reptielen gevonden waaronder een aantal fraaie gifslangen. De avond zal om 20.00 uur beginnen.

Aanmelden:
Aanmelden is niet nodig
Locatie:
Infocentrum Heempad, Gouda

Lezing Grote Modderkruiper

Datum:
14 december 2010
Beschrijving:
Tijdens de terugkomavond voor de Noord-Hollandse Visatlas zal Arthur de Bruin een lezing verzorgen over de grote modderkruiper. De avond zal om 19.00 uur beginnen met de bespreking van de resultaten 2009 en 2010 en de doelstelling voor 2011.
Aanmelden:
Aanmelden bij: k.dekker@landschapnoordholland.nl
Locatie:
Kantoor Landschap Noord-Holland, Groen Huis, Rechte Hondsbosschelaan 24a, 1851 HM Heiloo

Lezing Exotische grondels rukken op in de rivieren

Datum:
vrijdag 4 maart 2011
Beschrijving:
Zodra meer informatie bekend is zal dit worden weergeven op www.ravon.nl bij activiteiten.
Locatie:
Natuurhistorisch Genootschap Limburg, Roermond

Er zullen in 2011 nog veel meer excursies en andere activiteiten gepland worden: kijk voor actuele informatie op de activiteiten pagina op de RAVON-website!

Wilt u uw activiteit(en) opnemen in deze nieuwsbrief, geef dit dan door aan de redactie, k.joosten@ravon.nl

Springend mest

Leo den Heijer stuurde de volgende mooie foto en tekst toe. "Mijn schoonzoon heeft met zijn ouders een minicamping, paardenstalling, pensionhouderij, en oude varkensboerderij. Ik loop daar dus wel eens rond, er is altijd werk te doen. Nu had ik twee clematissen gekocht en die zou ik dus wel even planten. Aangezien de plantgaten van enige voeding voorzien moesten worden, groef ik het zand eruit en haalde achterin de paardenweides van de oude mestvaalt een kruiwagen oude stalmest. Bij de plantgaten gekomen vulde ik met een schep de grond aan met oude verteerde stalmest. Groot was mijn verrassing toen er een stuk "mest" terugsprong! Bij nadere inspectie bleek het een rugstreeppad te zijn die in mijn bak met uitgegraven zand terecht was gekomen! Uiteraard liet ik het dier verder zijn/haar gang gaan en was het snel verdwenen. Waarschijnlijk onder een van de plantenbakken die ook op het terras staan. Ik kon nog wel een paar foto's met mijn telefoon maken. Deze zijn bij nader inzien niet zo duidelijk, maar vorig jaar was er een aardige campingbezoeker (Piet Verdouw) die deze fraaie foto's met ons deelde."

De rugstreeppad uit de mest (Foto: Piet Verdouw)

Contactpersonen

Regiocoördinatoren en Werkgroepen (gesorteerd op voornaam)

Naam	Regio/werkgroep	Contactgegevens		Projecten MA	MR	VO RA	VO V
Annie Zuiderwijk	Duinen Eilanden	a.c.m.zuiderwijk@uva.nl	020 6255103		■		
Antje Ehrenburg	Duinen Waternet	antje.ehrenburg@waternet.nl	020 6087573	■	■		
Arthur de Bruin	Gelderse vissers	a.debruin@ravon.nl	024 7410604				■
Conn Barrett	Duinen Zuid Holland	connpbarrett@yahoo.com	071 5790341		■		
Dick van Dorp	Drenthe en Groningen	dvandorp@home.nl	0593 525620		■		
Domin Dalessi	Noordoost-Brabant	d.dalessi@onsbrabantnet.nl	040 2855216		■		
Fabrice Ottburg	Werkgroep Poldervissen	fabrice.ottburg@wur.nl	06 51427436				■
Floris Brekelmans	Utrecht	florisbrekelmans@gmail.com	06 53362336	■		■	
Gerrit Kolenbrander	Gelderland	g.kolenbrander@versatel.nl	06 42900618	■	■	■	
Gert Jan Blankena	Vissenwerkgroep De PRIK	blankena@wxs.nl					■
Jeroen Huisman	Groningen/Drenthe	jeroenhuisman@hotmail.com					■
Jeroen Reinhold	Flevoland	reinhold@landschapsbeheer.net	0320 294939		■		■
John Melis	Friesland	johnmelis@chello.nl	06 46524630	■		■	■
Leon Wieteler	Twente	leonwieteler@chello.nl	0545 473185		■		
Lolke Stelwagen	Het Gooi	lolke.stelwagen@eds.com	06 50636944	■			
Martin Albers	Twente	martin.albers@home.nl	06 38229941	■		■	
Martin Melchers	Omgeving Amsterdam	martmelchers@gmail.com	020 6650924		■		
Marcel Gutter	Utrecht	marcel.gutter@provincie-utrecht.nl	030 2582589		■		
Michel Kapelle	Zeeland	mawkapelle@gmail.com	06 22984575	■		■	
Paul vd Linden	PWN Noord-Holland	paul.vd.linden@pwn.nl	06 51419637	■	■		
Pedro Janssen	Adderonderzoek NL	pedro@plex.nl	0478-514805			■	
Robert Top	Noord-Holland	idranor@hotmail.com	06 21273494	■		■	
Ruud Luntz	Duin en Kruidberg	r.luntz@natuurmonumenten.nl	06 54295218		■		
Sander Hunink	Noordoost-Brabant	s_hunink@hotmail.com	06 18370282			■	■
Stephan Huijgens	Drenthe & Groningen	danzigiv@gmail.com	06 53325705	■		■	
Teddy Dolstra	Friesland	teddydolstra@hetnet.nl	06 21686354				■
Ton Lenders	Limburg	tlenders@home.nl	0475 537045		■		
Willem Kuijsten	Vissenatlas Noord-Holland	w.kuijsten@ravon.nl	024 7410608				■
Wim Andela	Friesland	w.andela1@kpnplanet.nl	058 2882693		■		
Wim vd Heuvel	Noordoost-Brabant	wam.heuvel@home.nl	06 55817225	■		■	

MA = Meetnet Amfibieën
MR = Meetnet Reptielen
VO RA = Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën
VO V = Verspreidingsonderzoek Vissen

Laat liggen die steen!

Het keren van stenen is een bekende zoekmethode voor herpetologen. Zowel reptielen als amfibieën kunnen onder stenen, hout, afval etc. relatief eenvoudig gevonden worden. Hierop voortbordurend worden zelfs kunstmatige schuilplaatsen uitgelegd in het kader van monitoring en inventarisatie. Dat het keren van zo'n steen grote gevolgen kan hebben is bij de meesten onbekend. Onlangs verscheen in het tijdschrift Animal Conservation een artikel van Pike, Croak, Webb & Shine die het gebruik van stenen en de impact van het keren en verplaatsen op een sterk bedreigde slangensoort (*Hoplocephalus bungaroides*) hebben onderzocht. Hoewel de resultaten zich niet rechtstreeks laten vertalen naar de vaderlandse situatie, er is hier immers nog geen onderzoek naar gedaan, zijn er toch enkele belangrijke gedragsregels uit te destilleren.

Stenen belangrijk

In het onderzoeksgebied bleken losliggende stenen ideale plekken voor reptielen, deze stenen zijn warmer dan de omgeving en eronder is een veilige schuilplaats te vinden. De onderzoekers hebben gepoogd op de volgende onderzoeksvragen een antwoord te vinden:

- Vermijden reptielen stenen die zijn verplaatst?
- Heeft het niet precies terugleggen van de steen gevolgen betreffende de thermische, hydrologische en fysische eigenschappen van de schuilplaats, en daarmee dus gevolgen voor de geschiktheid voor reptielen?
- Heeft het precies terugleggen van de steen invloed op het gebruik door reptielen?

Antwoorden & belangrijke conclusie

Stenen die zijn omgekeerd en niet precies zijn teruggelegd verliezen hun waarde; er zijn significant minder reptielen aangetroffen onder dit soort verplaatste stenen. Het microklimaat onder deze stenen is verslechterd (temperatuur en luchtvochtigheid) waardoor ze niet meer functioneren als voorheen. Gelukkig blijkt dat het precies terugleggen van stenen wel werkt: microklimaat en daarmee dus ook acceptatie door reptielen blijft gehandhaafd. De onderzoekers trekken uit hun resultaten een belangrijke conclusie die van toepassing is op meerdere habitats, zowel terrestrisch als aquatisch: **leg stenen altijd terug in hun oorspronkelijke positie.**